

FÁBIÁN ÉVA

DR. SZATHMÁRY LÁSZLÓ TECHNIKATÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA ÉS HAGYATEKA A MAGYAR VEGYÉSZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEBEN

„Semmi sem olyan tanulságos önművelődésünkre mint a természettudomány története“ vallotta Than Károly, Lengyel Béla és Ilosvay Lajos, akik a kémia történeti szemléletének terjesztéséért a legtöbbet tettek, önálló tudománytörténeti kutatásaikkal az utódoknak példát szolgáltattak.

Ilosvay tudománytörténeti kutatása nyomdokain haladt tanítványa, Dr. Szathmáry László, aki két könyvben és közel 100 publikált cikkben közzé tett kémia-történet tárgyú munkásságával tette nevét maradandóvá.

Szathmáry László 1880-ban született Budapesten, Pécssett érettségizett. Tanulmányait a Műegyetemen folytatta, ahol 1905-ben vegyész oklevelét, 1909-ben műszaki doktorátusát szerezte.

1905-től a műegyetemen az általános kémiai tanszék tanársegédje, 1912-től adjunktusa. Szathmáry pályája kezdetén a kémia hazánkban akkor még kevésbé művelt, legmoderebb ága, a szerves kémia, ezen belül is a festékkémia iránt érdeklődött. A kor szokásának megfelelően az 1908. és 1909-es évek nagyrészt ösztöndíjasként külföldön töltötte, a bécsi, a berlini és a müncheni egyetemeken, amelyek könyvtáraiban volt alkalma búvárkodni.

Itt nagyszámú technikatörténeti és alkimia tárgyú munkát is talált, amelyeket tanulmányozva egy-egy magyar vonatkozásra bukkant, megkezdte az adatgyűjtést, és elhatározta, hogy megírja a magyar alkimia történetét.

Hazatérése után figyelme más irányba terelődött. Szerves kémiai tárgyú cikkeket írt, különösen sokat foglalkozott az első szerves festékkel az indigóval és az alizarinnal.

A festékekhez visszanyúló munkája 1937-ben jelent meg az Indigó honosítási kísérletek hazánkba a 18. század végén, címmel.

1909-től 1911-ig Ilosvay által szerkesztett Magyar Kémiai Folyóirat, külföldön megjelent dolgozatok fejezetrészen ezen belül is az Organikus festékek tárgyú munkák és szakkönyvek referenseként működött közre.

A folyóiratban 1910-ben folytatásokban, 4 fejezetben Szathmáry doktori disszertációja is megjelent.

1915-ben megvált a Műegyetemtől, a Budapesti Kereskedelmi Akadémián vállalt tanári állást, ahol negyedszázadon át áruismeretet, vegytant, technológiát tanított, és vezette az oktatott tárgyaival kapcsolatos gyakorlatokat, előadott tárgyai elsajátításához az 1920-as években Áruismeret c. és Szervetlen kémia és kémiai technológia c. tankönyveket írt. Tankönyvei jól használhatók voltak, elismerést nyertek, ezt követően más iskolatípusok számára készítendő tankönyvek összeállítására is megbízást kapott, amelyeket Dr. Vásony Lajos műegyetemi magántanár társszerzővel állított össze.

1922-ben a „Minervában“ Eckhart Sándornak a magyar rózsakeresztesekről megjelent cikke újra ráterelte figyelmét az alkimistákra, a félbemaradt adatgyűjtés folytatására. Áttanulmányozta a Nemzeti Múzeum, a Tudományos Akadémia, az Egyetemi Könyvtár, a bécsi National Bibliothek kéziratárát, Oxford, London, Cassel, Basel, Amszterdam főbb könyvtárait.

Az összegyűjtött hatalmas anyag A magyar alkimisták, gazdag képillusztrációval, nyomtatásra már 1926-ban készen állt, kiadása elhúzódott, csak Ilosvay közbenjárására jelentette meg a Természettudományi Könyvkiadóvállalat, a MTA anyagi támogatásával 1928-ban. A magyar alkimisták 115 szövegközti rajzzal és 1 db színes melléklettel jelent meg, utóbbi a bécsi National Bibliothek kéziratárában tárolt Lippay György (1600-1666) hercegprímás (Pázmány Pétert követő esztergomi érsek) alkimiai kéziratának címlapja. Szövegrészben 163. old. a misztikus tudományt kedvelő prímás Lippay és, 157. old. pálóczi Horváth Ádám (1760-1820) az alkémia teoretikus a portréja.

Szathmáry gyűjteményéből 1676-ból származó alkimista recept a 41. old. illusztrációja, desztilláló kemence rajza, retortával és szedővel, lábjegyzetben a szerző alkimiai jeleket „feloldó“ magyarázatával.

A könyv összeállítását követően kedvenc kutatási területe továbbra is az alkimia volt, számos rövidebb-hosszabb cikkben számolt be újabb eredményeiről, amelyek főként a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítőjében és a Természettudományi Közönyben jelentek meg.

- A biblia és az alchimia. (TK. Pótf. 1927)
- Báthory Zsigmond (1572-1613) esete az alkimistával. (MGyTÉ 1930)
- Egy kuruzsló aranycsinálása a (18. század végén) a budai várban. (MGyTÉ 1930)
- Bánffy Hunyadi János (1576-1646) alkimista receptje a borostyánkő-olaj előállításáról. (MGyTÉ 1930)
- Mátyás király aranycsináló receptje. (MGyTÉ 1931)
- Dr. Wallaszky János (1709-1767) főorvos aranycsinálással foglalkozik. (MGyTÉ 1932)
- Mária királyné (II. Lajos felesége) és Paracelsus. (MGyTÉ 1932)
- Az aurum potabile, az örök élet itala. (MGyTÉ 1933)
- Alkimia jelképek megfejtéséről. (MGyTÉ 1934)

A Magyar alkimisták c. könyve sikere, kitűnő fogadtatása alapján Szathmáry további bátorítást érzett arra, hogy kutatásait folytassa „az irányban, hogy Magyarországon hol és milyen kémiai ismeretek találhatók, amelyek nemzetközi vonatkozásban is értékesek. Tervezte a magyar vegyészek története 1850-ig való összeállítását, levéltári kutatásokhoz két éven át 1000.- 1000.- pengő segély kért“.

Valószínűleg a tervezett könyv fejezete lett volna Kitaibel Pál a magyar chemikus“-ról 1931-ben (MGyTÉ-ben) megjelentetett tanulmánya. Kitaibel feltáratlan, igen nehezen olvasható hagyatékát tanulmányozta át, a botanikusként elismert tudós másik életének, kémikus tevékenységének bemutatására, aki felfedezte a klórmeszet és a hidrogén ferrocianidot, elsőként állított elő nehézfémeknek zsírsavval képzett sóit, először redukált káliumplatina-kloridot platinaszivaccsá, és az ammónia kimutatására új módszert dolgozott ki.

A többi mint 30 oldal terjedelmű Kitaibel méltatása több fejezetéből áll, amely a Tellurt másodszor is felfedezik résszel zárul.

A már említett könyvébe tervezte a tellur felfedezés hiteles története tanulmányát, Müller Ferenc felfedezését, akinek elsőségét Klaproth berlini vegyész is megerősítette, Vita, amely a tellur felfedezéséhez vezetett c. 1932-ben (MGyTÉ) publikált cikkében.

Ruprecht Antal selmeci és Schuster János pesti kémikus élettörténete és munkássága fejezetébe tervezett munkája: A kémiai egyenletek jelölése a magyar főiskolákban a XVIII. század végén és a XIX. század elején nyomtatásban is megjelent [MGyTÉ, 1933]. A kutatást, az anyaggyűjtést folytatva sikerült olyan anyaghalmazt összegyűjtenie, hogy 1933-ban már A magyar kémia történetének megírására vállalkozott, amely két részből állt

volna, az első, a magyar kémikusok élettörténete és munkássága, a második az anyagok magyar történetének ismertetése.

A természeti kincsek iparszerű feldolgozására kifejlődött, a szerves kémia technológiákat, feltáró tanulmányai az 1930-as évek első felében már nyomtatásban megjelentek.

- Salétromtermelés Magyarországon az elmúlt századokban (TTK 1932)
- A hamuzsír-főzés Magyarországon (MGyTÉ 1935)
- A sziksfőzés történet hazánkban (TTK 1933)
- A muzsályi timsófőző és kémikusainak küzdelme (TTK 1934)
- A kénsavgyártás fejlődése és Shrottenbach Lipót nagyszombati gyógyszerész tervei (1935 MGyTÉ)

Az egykor virágzó szikso, timsó, salétrom és hamuzsír-főzés feltárásával egyidőben, később túlnyomórészt a mezőgazdasági iparok régmúltja is foglalkoztatta. Közel 20 tanulmányban tette közzé kutatási eredményeit,

- A kunok itala (Magyar Szesztermelő 1932)
- A magyar ecetipar múltjából (Általános Szeszipari közlöny 1930)
- A magyar sörfőzés múltjából (TK. 1931)
- A magyar mezőgazdasági iparok régmúltjából (M. Statisztikai szemle, 1939. 6. sz.)
- Mi volt a régi magyarok likörje? A fahéjvíz. (MGyTÉ 1931)
- A régi magyar világ gabonapálinkájáról (ÁSZK. 1930)
- A szilvórium múltjáról (ÁSZK 1930)

és adatokat, újabb kutatási adatokat közölt az ürmös, a magyar szeszdesztilláló-készülékek és szeszdesztillálás, a rum, a törkölypálinka történetéhez.

1938-ban a MTA főtitkárságának címzett levelében arról ad tájékoztatást, hogy elkészült nagyszabású munkája, A kémia története hazánkban kéziratával. Leveléből idézem: „A munkámban, részben levéltári kutatások alapján feltárom a magyar kémia múltját és soha nem sejtett, ismeretlen adatokkal világítom meg a magyar kémikusok életét és munkásságát. A kézirat a honfoglaló ősök technológiai ismereteinek leírásával kezdődik, és Than Károly és kortársai-ig tart. A munka körülbelül 40 évnnyi terjedelmű, a hozzátartozó ábrák száma körülbelül 250. Tartalmáról az ide mellékelt tartalomjegyzék nyújt felvilágosítást“.

A kémia története hazánkban kiadása végül elmaradt, kézírata maradt csak meg az utókor számára, melyet a Magyar Vegyészeti Múzeum őriz.

A nagy munkához tartozó anyagok és technológiákhoz, élettörténetek és munkásságokhoz adatgyűjtések, cédulázások, levéltári kutatások, levelezések, rendszerezetten, feliratozva, kötetcsomókba gyűjtve a nagy mű kétpéldányos kézírata, a technikátörténész férjet segítő feleség, Alexy Aranka gyógyszerész diplomája Dr. Szathmáry László tárgyi hagyatéka lánya ajándékként 1987-ben kerültek a Magyar Vegyészeti Múzeum gyűjteményébe.

Dr. Szathmáry László oktató és technikátörténész kutatásai mellett tagja, majd 1932-től 1939-ig ténylegesen vezetője volt a Kis Akadémia elnevezésű baráti társaságnak, a Szerdásoknak. Feladata volt az előadók felkérése előadások megszervezése, az előadás helyének lekötése, a meghívók összeállítása, postázása, a kirándulások megszervezése, amelyeket a hagyatéka több száz levele tanúsít. Kis Akadémia könyvtára című sorozat 4-36. számú füzetei vezetése alatt jelentek meg, közöttük Dr. Szathmáry második könyve 1935-ben A gyufa története a XIX. század végéig 37 ábrával, a zajtalanul gyúló foszforosgyufa feltalálójának Irinyi János-nak emlékére.

Utolsó technikátörténeti munkája Asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában c. a Mátyás király Emlékkönyv. 2. kötetében jelent meg.

Dr. Szathmáry László hagyatékának egy része, dokumentumok, képek, özvegye ajándékként már 1965-ben a múzeum gyűjteményébe került, amely anyag felhasználásával állította össze Dr. Szőkefalvi-Nagy Zoltán: Az első magyar kémiatörténész Szathmáry László (1880-1944) munkásságát, amely a MVM kiadványai sorozatban jelent meg 1980-ban.